

Fler besök och utlån

– En rapport om hur kommunerna kan öka efterfrågan på bibliotekstjänster med utgångspunkt i Kulturrådets statistik för 2005

Mars 2007

SVENSK BIBLIOTEKSFÖRENING

Box 3127, 103 62 STOCKHOLM

Tel: 08-545 132 30. Fax. 08-545 132 31

E-post: info@biblioteksforeningen.org www.biblioteksforeningen.org

Innehåll

Sammanfattning	3
Inledning	4
Regressionsanalys	4
Hur kan man mäta efterfrågan?	5
Faktorer som påverkar efterfrågan	5
En ekvation för efterfrågan	6
Kulturrådets statistik	6
Hög efterfrågan	7
Bibliotekens utlåning	7
Att öka den totala utlåningen	10
Barnbokslån	10
Att öka antalet barnbokslån	11
Besök	11
Att öka antalet biblioteksbesökare	12
Slutsatser	13

Sammanfattning

Denna rapport syftar till att utifrån Kulturrådets folkbiblioteksstatistik söka förklaringar till vad som gör bibliotek attraktiva. Rapporten bygger primärt på en regressionsanalys av det statistiska materialet.

De övergripande slutsatserna är att:

- Efterfrågan på bibliotekstjänster till stor del kan förklaras av driftskostnaden för biblioteken i kommunerna. Att satsa större resurser på biblioteksverksamheten verkar helt enkelt vara den viktigaste vägen till högre efterfrågan på bibliotekens tjänster enligt resultaten av regressionsanalysen.
- Storleken på det totala bokbeståndet inte är särskilt viktigt för efterfrågan på bibliotekstjänster. Det avgörande är istället att det tillförs nya böcker.
- De tjänster biblioteken erbjuder utöver bokutlåningen tenderar att påverka efterfrågan positivt. Databastjänster och tidningsprenumerationer kan vara viktiga för att öka efterfrågan på en kommuns bibliotekstjänster.
- För hög barnboksutlåning är utbudet av böcker en viktig förklaringsvariabel liksom personaltätheten.
- Antalet bibliotek per invånare är en mindre viktig förklaring till hög efterfrågan. Viktigare är vad de bibliotek som redan finns har att erbjuda.

Inledning

Vad är ett attraktivt bibliotek? Hur bör en kommun agera för att bygga en framgångsrik biblioteksverksamhet? Givetvis betyder ett framgångsrikt bibliotek olika saker för olika personer. Ett sätt – bland flera – är dock att mäta befolkningens efterfrågan på biblioteket, alltså i hur hög utsträckning invånarna använder sig av bibliotekets olika tjänster. Hög efterfrågan är med en sådan definition liktydlig med framgångsrik verksamhet. I den här rapporten analyseras 2005 års statistik från Kulturrådet för att få svar på vad som påverkar efterfrågan på bibliotek. Vilka egenskaper har de bibliotek som kan anses vara framgångsrika?

Rapporten har författats av Allan Åberg, seniorkonsult på Diplomat PR. Regressionsanalyserna har utförts av nationalekonomen Fabian Wallén. Författaren svarar dock helt och fullt för analysen och slutsatserna.

Regressionsanalys

Innehållet i rapporten baseras dels på enkla jämförelser av sambandet mellan olika faktorer, dels på en så kallad regressionsanalys.

Regressionsanalys är en etablerad statistisk metod som används flitigt inom till exempel nationalekonomin, bland annat för att undersöka vad som styr efterfrågan på en viss vara eller tjänst.

I regressionsanalysen har vi testat vilken betydelse ett stort antal faktorer har för efterfrågan. Det betyder att analysen till exempel kan peka på hur stor del av skillnaden i olika biblioteks attraktionskraft som kan hänföras till en viss egenskap. Likaså kan analysen antyda hur en viss politisk åtgärd kan komma att påverka efterfrågan.

Några faktorer visar sig då inte ha någon väsentlig påverkan och diskuteras därför inte lika utförligt i rapporten.

Hur kan man mäta efterfrågan?

Enligt traditionell ekonomisk teori kan en individs efterfrågan på en viss vara eller tjänst beskrivas som en funktion av bland annat priset på varan och individens inkomster, alltså hur mycket konsumenten har att röra sig med. Ett högre pris medför i normala fall att efterfrågan sjunker, eftersom varan blir dyrare för konsumenten. På motsvarande sätt medför ökade inkomster att efterfrågan stiger, då individens köpkraft blir starkare.

I Sverige är folkbibliotekens tjänster avgiftsfria. Frånvaron av ett pris som efterfrågereglerande mekanism skiljer därmed bibliotekstjänster från många andra tjänster. Detta innebär vidare att inte heller den potentiella konsumentens inkomst kan väntas ha någon direkt effekt på konsumtionen av bibliotekstjänster. Vid en analys av orsakerna till att människor väljer eller inte väljer att använda bibliotekstjänster måste man därför i stället fokusera på faktorer som beskriver tjänstens kvalitet.

Vi har valt att mäta efterfrågan med hjälp av följande parametrar:

- totala utlåningen per invånare (dvs. böcker och AV-medier).
- boklån per invånare
- AV-utlån per invånare
- barnbokslån per invånare
- besök per invånare

Faktorer som påverkar efterfrågan

Vilka faktorer gör då att efterfrågan ökar eller minskar? Efterfrågan på bibliotekstjänster påverkas av en rad faktorer. Många ligger utanför det som är möjligt att påverka för beslutsfattare i kommunen. Hit hör sådant som stora avstånd, traditioner, demografisk sammansättning med mera. Med detta sagt är det ändå möjligt att konstatera väsentliga skillnader i efterfrågan på bibliotekstjänster mellan olika kommuner. Skillnaderna blir särskilt intressanta att studera i kommuner med likartade yttre förutsättningar.

Exempel på faktorer som kan ha effekt på bibliotekens attraktionskraft och som är lättare för beslutsfattare att påverka är:

- antal bibliotek per invånare
- driftskostnad per invånare
- kostnad per lån och invånare
- totalt mediebestånd per invånare
- antal böcker per invånare
- nyförvärv av böcker per invånare

Det är dessa faktorer som mäts i rapporten. Till grund för valet av dessa påverkansfaktorer ligger ett resonemang om hur olika faktorer kan antas hänga samman. Antalet bibliotek illustrerar tjänstens tillgänglighet, vilket borde öka efterfrågan. Såväl driftskostnad som kostnad per lån borde påverka tjänstens övergripande kvalitet och därmed också öka efterfrågan. Likaså kan mediebestånd, antal böcker samt nyförvärv förväntas vara attraktiva egenskaper.

En ekvation för efterfrågan

Konsumtionen av bibliotekstjänster bestäms därmed med utgångspunkt från följande generella linjära efterfrågefunktion:

[Ekvation 1.0]

$$u = \sum \beta_1 \text{bib} + \sum \beta_2 \text{kostinv} + \sum \beta_3 \text{kostlan} + \sum \beta_4 \text{medie} + \sum \beta_5 \text{bok} + \sum \beta_6 \text{nybok} + \varepsilon$$

där \sum indikerar att vi undersöker samtliga kommuner, β_1 indikerar koefficienten framför respektive förklarande variabel, samt ε indikerar residualen (det vill säga feltermen). Följande bokstäver representerar respektive variabel:

u	logaritmerad total utlåning/invånare
bib	logaritmerat antal bibliotek/invånare
kostinv	logaritmerad driftskostnad/invånare
kostlan	logaritmerad kostnad/lån
medie	logaritmerat mediebestånd/invånare
bok	logaritmerat antal böcker/invånare
nybok	logaritmerat antal nyförvärv av böcker/invånare

Kulturrådets statistik

Uppgifterna är hämtade ur den omfattande statistik som Kulturrådet varje år presenterar över folkbibliotekens verksamhet. Statistiken rymmer fakta om verksamheten i folkbiblioteken, kommun för kommun och uppdelat i dussintals olika kategorier. Statistiken är publicerad i skriften *Kulturen i siffror 2006:2 – Folkbiblioteken 2005*.

Hög efterfrågan

Låt oss nu titta på vad som förklarar hög efterfrågan på de olika typerna av bibliotekstjänster.

Bibliotekens utlåning

Regressionsanalysen visar att den viktigaste förklaringen till hög utlåning per invånare är en hög kostnad för bibliotekstjänsterna per invånare. Analysen indikerar att en fördubbling av kostnaderna medför en ökning av utlåningen med 33 procent. Även mediebestånd per invånare och böcker per invånare har ett förklaringsvärde för variationer i total utlåning per invånare.

En fördubbling av mediebeståndet per invånare skulle statistiskt öka utlåning per invånare med elva procent och en fördubbling av nyförvärvet av böcker per invånare skulle öka utlåning per invånare med sju procent. Detta förutsatt att kostnaderna är konstanta. Om kostnaderna samtidigt tillåts öka skulle efterfrågan öka än mer.

Att hög total utlåning sammanhänger med hög andel nyförvärv per invånare indikeras också av det faktum att bland de 50 kommunerna som har högst total utlåning per invånare återfinns drygt hälften på listan över de 100 kommuner som har högst andel nyförvärv. Bland de 50 kommuner som har lägst total utlåning återfinns drygt hälften på listan över de 100 kommuner som har lägst andel nyförvärv.

När det gäller utlån av cd-skivor, DVD-filmer, dataspel och liknande (AV-utlån) visar regressionsanalysen att variablerna driftskostnad per invånare, antal betaldata-baser per invånare och AV-bestånd per invånare förklarar 36 procent av variationen i AV-utlåning mellan landets kommuner. Av dessa tre variabler har kostnad per invånare minst betydelse för efterfrågan på AV-lån.

Analysen visar att den viktigaste variabeln är beståndet av AV-medier. En fördubbling av AV-beståndet kan väntas resultera i en 56-procentig ökning av AV-utlånen.

I genomsnitt uppgår den totala utlåningen (böcker, cd-skivor, DVD-film osv) på landets folkbibliotek till 7,9 volymer per invånare och år. I Sundbyberg, som har lägst utlåning i landet, lånas 3,8 volymer per invånare och år. I Stenungsund, som har högst utlåning, är motsvarande siffra nästan fyra gånger så hög.

Utlåningen av böcker har sjunkit med omkring 20 procent under de senaste 25 åren. Den viktigaste förklaringen till detta är att utlåningen av skönlitteratur minskat. Samtidigt svarar AV-medier för en allt större andel av utlåningen. Mellan 1980 och 2005 femfaldigades antalet utlån av AV-medier från landets bibliotek – idag uppgår de till 11,2 miljoner utlån per år. Bland AV-medierna är det CD-skivor och ljudböcker som är mest populära.

Den viktigaste förklaringen till variation i boklån per invånare är kostnader per invånare. Tio procent högre kostnader per invånare medför en ökning av boklån per invånare med tre procent. Tio procent större mediebestånd medför 1,5 procent fler boklån per invånare och en fördubbling av nyförvärv av böcker per invånare kan väntas medföra en ökning med nio procent av boklånen per invånare.

Fortfarande svarar böckerna för över 80 procent av bibliotekens utlåning. Det innebär att förklaringarna till variationer i variabeln boklån per invånare påminner mycket om förklaringarna till variationer i den totala utlåningen, som beskrivits ovan.

Att öka den totala utlåningen

För att öka den totala utlåningen inklusive boklånen bör kommuner satsa på att:

- bevilja större anslag till biblioteken
- förbättra de totala mediebestånden
- avsätta större resurser för nyförvärv av böcker
- För att öka antalet AV-lån per invånare bör kommuner dessutom satsa på att:
 - utöka beståndet av AV-medier, särskilt CD-skivor och ljudböcker
 - utöka antalet databaser

Högst total utlåning per invånare och år

1	Stenungsund	14,6
2	Tingsryd	13,8
3	Borgholm	13,5
4	Arboga	13,2
5	Sorsele	12,8
6	Leksand	12,8
7	Övertorneå	12,5
8	Borås	12,3
9	Lund	12,1
10	Emmaboda	12,0

Flest boklån per invånare och år

1	Tingsryd	12,6
2	Borgholm	12,0
3	Stenungsund	11,9
4	Sorsele	11,7
5	Övertorneå	11,5
6	Emmaboda	11,5
7	Arboga	11,3
8	Leksand	11,0
9	Härryda	10,5
10	Ljungby	10,5

Högst total AV-utlåning per invånare och år

1	Lund	2,9
2	Töreboda	2,8
3	Stenungsund	2,7
4	Avesta	2,6
5	Malmö	2,4
6	Borås	2,4
7	Nässjö	2,4
8	Vänersborg	2,4
9	Bollebygd	2,3
10	Gävle	2,2

Barnbokslån

Volymen på utlåningen av barnböcker skiljer sig från övriga lån. Personaltäthet har här en mer avgörande betydelse jämfört med övriga utlån.

Regressionsanalysen visar att nästan hälften av variationen i barnbokslån per invånare kan förklaras av variablerna: kostnad per invånare, årsverken barn och ungdomar per invånare (med viket menas personaltätheten i bibliotekens barn- och ungdomsverksamhet) och barnböcker per invånare.

Antalet bibliotek har ingen signifikativ påverkan på antalet barnbokslån. Tio procents ökade driftskostnader skulle däremot medföra en ökning av barnbokslånen med nära fyra procent. Mer intressant är kanske sambandet mellan barnbokslån och de två andra variablerna. En fördubbling av antalet årsverken barn och ungdomar per invånare skulle öka barnboksutlåningen med sju procent, och en fördubbling av antalet barnböcker skulle medföra en dryg 30-procentig ökning av barnboksutlåningen.

Att det finns ett påtagligt samband mellan antalet barnbokslån och antalet barnböcker visar också det faktum att de 50 kommuner som har lägst antal barnbokslån per barn har mindre än hälften så många barnböcker per barn som genomsnittskommunen. De 50 kommuner som har högst antal barnbokslån per barn har dock inte fler barnböcker per barn än riket i snitt utan faktiskt exakt lika många, nämligen 18,1.

Barn i åldern 0-14 år är generellt sett mer aktiva låntagare än övriga åldersgrupper. I snitt ligger antalet boklån per barn och år på 18,1, att jämföra med den totala utlåningen per invånare som ligger på 7,9. Antalet boklån per barn och år varierar från omkring fyra i Storuman till över 40 i Arboga och Tingsryd.

Att öka antalet barnbokslån

För att få fler barnbokslån per invånare bör kommuner satsa på att:

- bevilja större anslag till biblioteken
- öka personaltätheten i bibliotekens barn- och ungdomsverksamhet
- utöka de totala bestånden av barnböcker

Flest antal barn-bokslån per barn och år

1	Sorsele	46,8
2	Tingsryd	43,4
3	Borgholm	41,6
4	Arboga	41,0
5	Emmaboda	39,4
6	Övertorneå	39,3
7	Karlshamn	38,3
8	Norsjö	36,7
9	Leksand	35,7
10	Nybro	35,6

Besök

Bibliotekens roll har förändrats i takt med kunskapssamhällets utveckling. Folkbiblioteken har idag stor betydelse för människor som ägnar sig åt lärande och kompetensutveckling. Bland dem som mest intensivt deltar i lärande och kompetensutveckling använder mer än hälften bibliotekens tjänster i sina studier – det vill säga lånar litteratur, studerar eller söker i databaser. För många är det lokala biblioteket också den naturliga studieplatsen.

I regressionsanalysen illustreras utvecklingen framför allt av driftskostnad per invånare, betaldata-baser per invånare, tidningsprenumerationer per invånare samt tidskriftsprenumerationer per invånare. Sammantaget förklarar dessa en femtedel av variationerna mellan landets kommuner avseende besök per invånare.

Driftskostnaderna per invånare har störst betydelse. En tioprocentig kostnadsökning skulle medföra en ökning av antalet besök per invånare med drygt två procent. En fördubbling av antalet databaser medför att besöken kan väntas öka med elva procent. Även tidnings- och tidskriftsprenumerationer kan vara viktiga faktorer för att locka till sig nya besökare. En fördubbling av dessa prenumerationer skulle öka antalet besök per invånare med 18 respektive 17 procent.

Något förvånande visar det sig att varken antal bibliotek, antal böcker, eller tillgången till Internet har något signifikant förklaringsvärde för antalet besök per invånare.

Att öka antalet biblioteksbesökare

För att få fler biblioteksbesökare per invånare bör kommuner satsa på att:

- bevilja större anslag till biblioteken
- utöka antalet betaldatabaser
- utöka antalet tidningsprenumerationer
- utöka antalet tidskriftsprenumerationer

Flest antal besök per invånare och år

1	Åre	43,9
2	Robertsfors	25,3
3	Uppvidinge	20,4
4	Vindeln	17,9
5	Bjurholm	17,5
6	Söderköping	16,6
7	Umeå	14,7
8	Pajala	14,4
9	Lycksele	14,4
10	Härnösand	14,1

Slutsatser

Den övergripande slutsatsen är att efterfrågan på bibliotekstjänster till stor del kan förklaras av driftskostnaden för biblioteken i kommunerna. Att satsa större resurser på biblioteksverksamheten verkar helt enkelt vara den viktigaste vägen till högre efterfrågan på bibliotekens tjänster enligt resultaten av regressionsanalysen.

Självfallet är det dock inte så att alla kommuner som har höga driftskostnader har hög efterfrågan. Inte heller är det så att alla kommuner som har låga driftskostnader har låg efterfrågan.

I nedanstående tabell listas de tio kommuner som lyckats bäst med att förena låga driftskostnader med hög utlåning.

I genomsnitt uppgår den totala driftskostnaden per invånare till 371 kr per invånare och år i landets kommuner. I Nässjö uppgår den totala driftskostnaden per invånare och år till 254 kr. Det placerar Nässjö på plats 21 i listan över de kommuner som har lägst totala driftskostnad per invånare och år. Samtidigt har man i Nässjö en total utlåning på 11 volymer per invånare och år. Motsvarande genomsnittssiffra för riket är 7,9. Bara 20 kommuner har en högre siffra än Nässjö i denna variabel. Det ger Nässjö en sammanvägd rankingsiffra på 40, vilket gör dem bäst i landet.

Slutsatsen är att Nässjö kommun lyckats mycket bra med att förena hög efterfrågan, mätt som total utlåning per invånare och år, och låga driftskostnaden per invånare och år.

Bästa kombination av driftskostnader och total utlåning

		Driftskostnad		Total utlåning		
		Total drifts- kostnad (kr) per invånare och år	Nationell ranking	Total utlåning per invånare och år	Nationell ranking	Sammanvägd ranking
1	Nässjö	254	21	11,0	19	40
2	Höör	286	40	10,2	36	76
3	Lerum	269	30	9,6	57	87
4	Söderköping	296	49	10,2	39	88
5	Ockelbo	310	59	9,8	50	109
6	Täby	316	61	9,7	52	113
7	Norrköping	292	43	9,2	72	115
8	Hörby	345	108	11,0	18	126
8	Berg	273	33	8,8	93	126
10	Mark	342	97	10,5	31	128

Något förvånande är också att storleken på det totala bokbeståndet inte är särskilt viktigt för efterfrågan på bibliotekstjänster. Det avgörande är istället att det tillförs nya böcker till biblioteken. En möjlig tolkning är att potentiella låntagare, som i dagsläget inte lånar böcker, skulle kunna lockas till biblioteken om ett större nyförvärv av böcker ägde rum.

Vidare är det slående att de tjänster biblioteken erbjuder utöver bokutlåningen tenderar att påverka efterfrågan positivt. Databastjänster och tidningsprenumerationer kan med andra ord vara viktiga för att öka efterfrågan på en kommuns bibliotekstjänster.

När det gäller barnboksutlåning är utbudet av böcker den viktigaste förklaringsvariabeln. Även när det gäller AV-utlåningen har utbudet ett mycket högt förklaringsvärde.

Ett viktigt resultat i regressionsanalysen är att antalet bibliotek per invånare är en mindre viktig förklaring till hög efterfrågan. Viktigare är vad de bibliotek som redan finns har att erbjuda. Kvalitet verkar alltså även på detta område vara viktigare än kvantitet.